

аспекти совершенствования мотивации сохранения психологического здоровья указанной категории на базе Института коррекционной педагогики и психологии Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова.

Освещены критерии и показатели сформированности мотивации сохранения психологического здоровья психологов (специальных, медицинских) с учетом раскрытия требований к ним. Определены уровни сформированности данной мотивации. Согласно определенных компонентов и критериев разработано психодиагностическую программу исследования уровня сформированности мотивации сохранения психологического здоровья у психологов (специальных, медицинских).

Особое внимание уделяется поиску и разработке оптимального комплекса методов осуществления психологической диагностики мотивации сохранения психологического здоровья у психологов (специальных, медицинских). Намечены основные тенденции процесса дальнейшего развития указанной мотивации путем определения психологической эффективности разработанной программы совершенствования деятельности психологов (специальных, медицинских) по развитию мотивации сохранения психологического здоровья.

Ключевые слова: психологическое здоровье, мотивация сохранения психологического здоровья, критерий, мотивационная сфера.

Suprun D.N., Tovsta A.V. The research of psychological health-saving motivation of psychologists (special, medical)

The article considers the problem of psychological health-saving of psychologists (special, medical). The main elements of the definition of psychological health are viewed. Sense and structure of psychological health-saving motivation of psychologists (special, medical) are outlined.

The tasks of experimental research according to its stages are substantiated. The practical aspects of psychological health-saving motivation improving of the defined category at the Institute of Correctional Pedagogy and Psychology of the National Pedagogical Dragomanov University are analysed.

The criteria and indicators of psychological health-saving motivation formation of psychologists (special, medical) accounting their requirements are delighted. The motivation levels are defined. According to certain components and criteria the research program of psychological health-saving motivation level formation are developed

Particular attention is paid to finding and developing the best methods' set of psychological assessment of psychological health-saving motivation of psychologists (special, medical). The main tendencies of the process of further development of the mentioned motivation by determining the psychological efficiency of designed programs of psychological health-saving motivation improving are identified.

Keywords: psychological health, motivation of psychological health preservation, criterion, motivational sphere.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент: д.психол.н., проф. Шульженко Д.І.

УДК 372.36

ОСОБЛИВОСТІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ЕКСПРЕСІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Сушинська Т.С.

Важливою умовою успішної взаємодії дитини з соціальним оточенням є її здатність до самовираження та розуміння експресивної поведінки іншої людини. Обговорення з дошкільниками проблем, почуттів не завжди приносить очікувані результати. У віці, коли вербальні засоби спілкування ще недостатньо сформовані, невербальне самовираження набуває особливої актуальності. І.Горелов стверджує, що пантоміма та жести у маленьких дітей є більш досконалими засобами спілкування, ніж мова, тому саме рух дозволяє виразити те, що важко вимовити словами.

Метою статті є репрезентація результатів дослідження здатності дитини до невербальної експресії та особливостей розуміння емоційних станів інших людей через сприйняття міміки та пантоміми; обґрунтування ефективності танцювально-ігрових методів впливу на розвиток здатності дитини виражати себе в рухах.

Висвітлення проблеми невербальної експресії як зовнішнього "Я" людини можна зустріти в роботах О.Горшкової, Д.Ельконіна, В.Запорожця, К.Ізарда, В.Лабунської, В.Нікітіна, Я.Райковського, С.Рубінштейна, І.Сєченова, Н.Смірної, М.Чистякової, та інших.

Проблема формування здатності до невербальної експресії безпосередньо пов'язана з розвитком образу "Я". Будь-яка зовнішня форма самовираження (тілесна, емоційно-чуттєва) відображають рівень сформованості самосвідомості особистості (В.Нікітін). В.Лабунська трактує невербальне вираження особистості як зовнішній образ «Я», який репрезентує усвідомлювані та неусвідомлювані, стійкі та ситуативні характеристики. Експресивна поведінка є одним із компонентів невербальної поведінки. В загальному понятті експресія – це виразність, сила прояву почуттів, переживань. Експресивні реакції є зовнішнім проявом емоцій та почуттів людини – в міміці, пантомімі, жестах, голосі. Завдяки експресивності відбувається процес екстеріоризації

внутрішніх відчуттів та самопрезентація.

Я.Райковський пропонує виділити такі компоненти невербальної поведінки, як емоційні та виразні рухи. До емоційних рухів він зараховує всі соціально сформовані невербальні дії людини, які спрямовані на те, щоб виразити та розрядити певну емоцію. Вони виступають як форма мотивованої поведінки та є набутими. Виразні рухи – це спонтанні рухи, що безпосередньо відображають стан людини і є одним з природних каналів для їх формування, це прояв емоційних переживань і намірів індивіда за допомогою міміки (вираз обличчя, посмішка, рухи очей), пантоміми (рухи тіла, постава, жести), інтонації мовлення. Виразні рухи є невід'ємним компонентом емоцій і мають характер рефлексивних пристосувальних реакцій, які відбуваються без участі свідомості.

Для дітей раннього віку характерні яскраві, достатньо імпульсивні емоційні реакції, пов'язані з бажаннями. Виявляючи свій емоційний стан, дитина інформує дорослого про те, що їй подобається, що сердить чи засмучує. В період розвитку, коли вербальне спілкування є недоступним, емоційна активність представлена саме виразними рухами, які є мимовільними. Поступово батьки знайомлять малюка з оточуючим світом, передають своє ставлення до речей, явищ, подій, людей за допомогою інтонацій, міміки, жестів, мови. Дитина, наслідуючи оточуючих, враховуючи вказівки дорослих, починає усвідомлено використовувати культурні засоби невербального спілкування, користуватися емоційними рухами. Отже, кожна людина використовує у своєму спілкуванні мову рухів і робить це як на свідомому рівні, так і неусвідомлено.

В процесі самопізнання можна говорити про два основні рівні: «Я - інша людина» та «Я - Я» (І.Чеснокова, Л.Терлицька). Спочатку в процесі реального спілкування деяка риса сприймається і розуміється в іншій людині, а потім - переноситься на себе. На другому рівні - співвідношення знань про себе відбувається у процесі аутокомунікації. Для дошкільного віку характерними є перший рівень, на якому самопізнання здійснюється через різні форми співвіднесення самого себе з іншими людьми. В цей період основою для формування самооцінки та уявлень дитини про себе є як самопізнання (самоусвідомлення), так і оцінка дій дорослими та однолітками (зворотній зв'язок). Тому, важливою умовою розвитку особистості та формування уявлень про себе є здатності дитини адекватно виражати свій внутрішній стан, свої почуття, емоції, ставлення до соціального оточення, тобто здатність до емоційної експресії.

Л.Кочкіна в дослідженні, присвяченому вивченню фізичного «Я», зазначає, що в онтогенезі ця складова розвивається поступово та має сенситивні періоди: інтрацепція - в ранньому віці; остаточне усвідомлення меж фізичного Я – в дошкільному віці; експресія – в старшому дошкільному віці; самоконтроль – в шкільному віці. Отже, розвивати експресивні здібності дитини доцільно починати в дошкільному віці.

М.Чистякова зазначає, що діти 5-6 років вже можуть відображати позою заданий зміст (наприклад, що їй холодно, хоче спати чи болить живіт). А порушення виразної моторики може ускладнювати спілкування дитини з дорослими та однолітками. Це пов'язано з тим, що тілесно скута дитина, яка неправильно виражає свої почуття, також неправильно розуміє невербальні сигнали інших.

При вивченні «змістових» компонентів невербальної дії, яка розкриває психологічну та особистісно-соціальну природу суб'єкта дії; сенситивності, емоційно-чуттєвої наповненості рухів, усвідомленості тілесного акту, естетичності форм самовираження ми спиралися на пластико-драматичну модель дослідження підструктур свідомості, запропоновану В.Нікітіним. Дитині пропонувалося пограти в гру, в якій вона - актор, а дослідник - глядач. Далі дитині пропонувалося показати людину, яка радіє (злиться, сумує, злякалася, здивувалася) рухами всього тіла. Якість демонстрації дитиною основних емоцій оцінювалася експертами за 3-бальною шкалою.

1 бал - дитина відмовляється від експресивного відображення емоцій, або ж рухи примітивні, однотипні, не адекватні заданій темі, емоція не вгадується;

2 бали - невиразне оформлення емоцій в міміці та пантомімі, в показ залучається лише міміка, можливі незрозумілі, випадкові рухи, образний зміст можна оцінити неоднозначно, рухи не повністю відповідають образному змісту, але вони вгадуються, відмічається лише часткове втілення в образ, неузгодженість дій фрагментів тіла (одна частина тіла в образі, інші поза образом);

3 бали - відмічається різноманітне, оригінальне вираження емоцій за допомогою міміки, пантоміми, вокалізації; використовуються зрозумілі в культурі або нестандартні рухово-пластичні засоби, значення яких повністю відповідають образному змісту; образний рух виконується всім тілом (повне перевтілення в образ), відмічається усвідомленість рухів, образ однозначно вгадується.

Для визначення рівня уявлення дитини старшого дошкільного віку про емоційні стани інших людей ми використовували спостереження, бесіду за піктограмами базових емоцій людини, бесіду за текстами художніх творів. Під час спостереження за дітьми особливу увагу звертали на ситуації, що ілюструють взаємовідносини дітей, на їх здатність зрозуміти стан однолітка. Щоб точніше визначити, чи розуміють діти емоційний стан оточуючих людей, нами проводилися бесіди з дітьми, спрямовані на з'ясування причин тієї чи іншої поведінки.

Метою спостереження було виявлення здатності дітей в повсякденному житті в різноманітних ситуаціях розуміти емоційний стан людей, які знаходяться поруч, і відповідно до цього визначити свою поведінку; виявити

особливості реагування дітей на різні емоційні ситуації.

Метою бесіди за піктограмами базових емоцій людини було визначення адекватності сприйняття дитиною станів людини на основі її міміки та пози; вміння дітей називати базові емоції людини словом (радість, смуток, страх, злість, здивування, відраза); диференціювати експресивні ознаки емоцій, які подані схематично; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями життя і переживаннями людини.

Метою бесіди за текстом художніх творів було з'ясування особливостей розуміння дітьми зв'язку між ситуаціями, описаними в художніх творах, та емоційними станами, що виникли в їх результаті; визначення здатності дітей відчувати моральний зміст художніх творів, адекватно оцінювати вчинки героїв.

До високого рівня розуміння особливостей невербального вираження емоційних станів інших та здатності до невербальної експресії ми віднесли дітей, які у повсякденному житті самостійно звертають увагу на емоційний стан оточуючих, правильно його визначають та на основі цього адекватно будують свою поведінку; схильні до емпатії; здатні адекватно реагувати на різноманітні емоційні ситуації; вміють запобігати негативним емоціям, зіставляти форму емоційної реакції з її наслідками для тих, хто поруч; можуть безконфліктно будувати свої взаємини з однолітками та дорослими; знають назви і форми прояву основних емоцій, можуть майже відразу без особливих роздумів назвати їх на основі схематичного зображення; правильно аргументують вибір назви емоційного стану на основі диференціації основних елементів міміки та поз; самостійно описують життєву ситуацію, використовуючи власний досвід, додумують її, відповідно до ситуації; адекватно встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між подіями в житті і переживаннями людини в повсякденному житті і в художніх творах. Ці діти досить легко виконують завдання щодо вираження основних емоцій за допомогою міміки та пантоміми. У виразі обличчя, в позі однозначно вгадується задана емоція, образний рух виконується всім тілом. Також при показі емоцій дітьми можуть демонструватися події, які пов'язані у свідомості дитини з певною емоцією (гра на гітарі, танці, боксування, тощо).

До середнього рівня ми віднесли дітей, які у повсякденному житті рідко звертають увагу на емоційний стан оточуючих людей, проте, якщо спеціально звернути їх увагу на настрій людини, яка знаходиться поруч, можуть правильно визначити причини такого стану. Іноді можуть неадекватно діяти в негативних емоційних ситуаціях, однак, після усунення причини негативної ситуації, здатні правильно оцінити свою поведінку та її наслідки для оточуючих; знають назву і форми прояви 4 емоцій; правильно аргументують вибір назви емоційного стану на основі диференціації основних елементів міміки, спираючись при цьому на додаткові запитання; точно визначають характер емоцій (погана/ хороша); можуть пригадати конкретну життєву ситуацію, яка викликала таку емоцію, спираючись на додаткові запитання; адекватно встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між подіями в житті і переживаннями людини в повсякденному житті і в художніх творах. Завдання щодо вираження основних емоцій за допомогою міміки та пантоміми викликає певні труднощі. В основному, до показу залучається лише міміка, частково жести, але емоція, яка демонструється, вгадується.

До низького рівня ми віднесли дітей, які не можуть визначити емоційний стан людей, які знаходяться поруч, навіть якщо спеціально звернути на це їхню увагу; не розуміють емоційного стану людини за схематичним зображенням: або не називають його, або помиляються; не можуть згадати конкретну життєву ситуацію, за якої могла виникнути подібна емоція; часто неадекватно діють у різних емоційних ситуаціях; не можуть після усунення причини негативної ситуації правильно оцінити свою поведінку та її наслідки для оточуючих; не можуть адекватно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями в житті і переживаннями людини в повсякденному житті і в художніх творах. Ці діти не виконують завдання, пов'язані з демонстрацією певних емоцій, або ж виконують рухи, неадекватні заданій темі.

Отже, в старшому дошкільному віці важливо навчити дитину розпізнавати емоційні стани людей через спостереження за їх невербальними проявами та адекватно виражати себе за допомогою міміки та пантоміми. Для роботи з дошкільниками, на нашу думку, найбільш вдалимими методами, які сприятимуть досягненню цієї мети, є танцювально-ігрові.

Робота з рухами дитини є досить ефективною – насамперед тому, що це найбільш природна потреба у дітей (Л.С.Виготський, М.І.Лісіна), котра, на жаль, у сучасному суспільстві часто виявляється депривованою. Рухаючись, дитина розвиває свій мозок, який, як відомо, є в дитячому віці дуже пластичним (відбувається розвиток міжпівкулевої взаємодії). Для дитини взагалі характерно супроводжувати різні види своєї діяльності (малювання, розповідь, тощо) рухами, іноді, з першого погляду, ніяк не пов'язаними з її діями (розмахування руками, жестикулювання, міміка тощо), не випадково також дитина не може довго всидіти на одному місці.

Вивчення особливостей образу "Я" дитини старшого дошкільного віку та виявлення зв'язку між її образом "Я" та здатністю виражати свої переживання в рухах дозволило нам розробити програму психологічної підтримки формування особистості дитини старшого дошкільного віку засобами танцювально-ігрової діяльності.

Виходячи з вікових особливостей дошкільників всі вправи програми мають ігровий, сюжетний характер. Сам танець представляє собою втілений в грі (Й.Хейзинг, Д.Ходоров) ритмічний рух (А.Абрамова, А.Менегетті), у

якому людина може проявити ставлення до себе, до інших людей, до світу. Отже, ми можемо говорити про танцювально-ігрову діяльність як про ефективний метод всебічного гармонійного розвитку дітей дошкільного віку, що сприятиме більш чіткому уявленню про власні рухові можливості, стимулюватиме бажання дитини виражати себе через активні рухи, впливатиме на розвиток конструктивного образу "Я".

Основними принципами проведення програми є: безоцінне ставлення щодо виконаних рухів; робота в контексті зрозумілих для дитини реалій повсякденного життя; демократичність; активна рухова діяльність дорослого; залучення батьків; зв'язок вербального та рухового самовираження.

З метою розширення танцювального репертуару дітям пропонуються варіанти виконання певних рухів. При цьому ведучий не навчає дитину рухатися, а лише надає приклад, активно бере участь в русі дітей, вступає у взаємодію. Дитина сама вирішує, чи хоче повторювати за дорослим рухи, чи буде виконувати власний танок. В програмі відсутні змагальні елементи, питання типу "у кого краще вийшло", "кому краще вдалося"; важливо не те, як рух виглядає, а те, які почуття він викликає. І хоча деяким дітям в силу віку ще важко визначитися зі своїми емоціями, питання типу "які рухи тобі сподобалися більше", "який у тебе був настрій, коли ти танцював цей танок" є доступними. Отже, ще однією умовою є зв'язок зовнішніх рухів та почуттів дитини.

Зв'язок з реальним життям забезпечується спільним пошуком асоціацій рухів з реальними подіями дитячого життя, емоціями, бажаннями, мріями. При цьому дорослий не нав'язує дитині свою думку, підказки не є однозначними. Дитина може обрати один із запропонованих варіантів, погодитися з думкою дорослого та інших дітей, або ні. Поступово вона навчиться робити самостійний вибір, висновки. Важливо надати дітям можливість самовиразити себе, рухатися так, як їм хочеться, як підказує тіло. Керівництво активністю дитини має здійснюватися з партнерської позиції. Якщо дитина відчуває певні труднощі, дорослий виконує функцію підтримки, визнає право дитини на самостійність, поважає її вибір, тим самим сприяє розвитку самостійності, впевненості. Зв'язок з реальністю забезпечується також і виконанням домашніх завдань, які дозволяють дитині перенести отриманий досвід в повсякденне життя, поліпшують взаєморозуміння з батьками. В сучасних умовах багато батьків не мають можливості відвідувати спільні заняття з дітьми, тому важливо стимулювати батьків щодо активної участі в житті дітей. Важливо, щоб дорослий рухався на рівні з дітьми, це сприяє формуванню довірливої атмосфери, зближує, робить дорослого частиною групи, дозволяє в невимушеній формі надати приклади соціально прийнятних рухів, при цьому не обмежуючи дитину. Виходячи з того, що образ "Я" дошкільника завжди має елементи запозичення, дитина може розширювати свій руховий репертуар спостерігаючи за дорослим та однолітками, водночас перевіряти новий досвід на практиці через активний рух.

Програма не позбавлена вербальних методів, в ній присутнє обговорення рухів, дій, почуттів, читання вголос казок. Вербальні методи стимулюють рухову активність, або використовуються для її обговорення, для встановлення зв'язку з почуттями. Специфікою є те, що рухова активність є основною, вербальні методи є супроводжувальними. Отже, якщо вербальні методи передують руховим, дитина в русі має можливість більш реально прожити отриманий вербальний досвід, який стає більш зрозумілим, закріплюється на тілесному рівні. Створюючи власний танок дитина має можливість зануритися у власні почуття, звернутися до власного досвіду, навіть якщо вона запозичує певні рухи, ідею, вона відразу ж перевіряє, чи підходять вони їй особисто. Обговорення рухового досвіду дозволяє зробити його більш усвідомленим.

Отже, важливою умовою розвитку особистості та формування уявлень про себе є здатності дитини адекватно виражати свій внутрішній стан, свої почуття, емоції, ставлення до соціального оточення, тобто здатність до емоційної експресії. Невербальне самовираження особливої актуальності набуває в дошкільному віці, коли дитина недостатньою мірою володіє вербальними засобами. Порушення виразної моторики може ускладнювати спілкування дитини з дорослими та однолітками. Тілесно скута дитина, яка неправильно виражає свої почуття, також неправильно розуміє невербальні сигнали інших. Експресивні реакції є зовнішнім проявом емоцій та почуттів людини – в міміці, пантомімі, жестах, голосі. Сенситивним періодом для розвитку експресії є старший дошкільний вік. Виявити «змістові» компоненти невербальної дії, можна за допомогою пластико-драматичної моделі дослідження підструктур свідомості, запропонованої В.Нікітіним. Спостереження, бесіди за піктограмами базових емоцій людини та за текстами художніх творів дозволяють визначити рівень уявлення дитини старшого дошкільного віку про емоційні стани інших людей. В старшому дошкільному віці важливо навчити дитину розпізнавати емоційні стани людей через спостереження за невербальними проявами та адекватно виражати себе за допомогою міміки та пантоміми. Організована танцювально-ігрова діяльність дітей сприятиме досягненню цієї мети.

Література

1. **Лабунская В.А.** Не язык тела, а язык души. Психология невербального выражения личности / В.А. Лабунская. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
2. **Лисина М. И.** Психология самопознания у дошкольников / М. И. Лисина, А. И. Силвестру. — Кишинев: "Штиинца", 1983. - 111 с.
3. **Петровский А.В.** Быть личностью / А. В. Петровский. — М. : Педагогика, 1990. — 112 с.: ил. — (Б-чка Детской энциклопедии "Ученые — школьнику").
4. **Смирнова Е. О.** Детская психология: Учебник для вузов / Е. О. Смирнова. — 3-е изд., перераб. — СПб. : Питер, 2009. — 304 с: ил. — (Серия "Учебник для вузов").
5. **Фурман А.В.**

Психологія Я-концепції: [навчальний посібник] / А.В. Фурман, О.Є.Гуменюк – Львів: Новий Світ-2000, 2006. – 360 с. **6. Шкурко Т.А.** Танцевально-експресивний тренінг/ Т.А.Шкурко. – Спб.: Издательство «Речь», 2005. – 192 с.

References

1. Labunskaya V.A. Ne yazyik tela, a yazyik dushi. Psihologiya neverbalnogo vyrazheniya lichnosti / V.A. Labunskaya. – Rostov n/D: Feniks, 2009. – 344 p. **2. Lisina M. I.** Psihologiya samopoznaniya u doshkolnikov / M. I. Lisina, A. I. Silvestru. — Kishinev: "Shtiintsa", 1983. - 111 p. **3. Petrovskiy A.V.** Byit lichnostyu / A. V. Petrovskiy. — M. : Pedagogika, 1990. — 112 p.: il. — (B-chka Detskoj entsiklopedii "Uchenyie — shkolkniku"). **4. Smirnova E. O.** Detskaya psihologiya: Uchebnik dlya vuzov / E. O. Smirnova. — 3-e izd., pererab. — SPb. : Piter, 2009. — 304 p: il. — (Seriya "Uchebnik dlya vuzov"). **5. Furman A.V.** Psihologiya Ya-kontseptsii: [navchalniy poslbnik] / A.V. Furman, O.E.Gumenyuk – Lviv: Noviy Svlt-2000, 2006. – 360 p. **6. Shkurko T.A.** Tantsevalno-ekspressivnyiy trening/ T.A.Shkurko. – Spb.: Izdatelstvo «Rech», 2005. – 192 p.

Сущинська Т.С. Особливості невербальної експресії дітей старшого дошкільного віку

В статті розкрито актуальність дослідження невербальної експресії дитини старшого дошкільного віку; зазначено, що пантоміма та жести у маленьких дітей є більш досконалим засобом спілкування, ніж мова; визначено наявність зв'язку між здатністю до невербальної експресії та розвитком образу "Я" дитини; проаналізовано особливості формування виразних рухів дитини; здатність дитини адекватно виражати свій внутрішній стан представлена як одна з умов розвитку особистості та формування міжособистісних взаємин; розкрито метод дослідження особливостей невербальної експресії дитини старшого дошкільного віку на основі пластикодраматичної моделі дослідження підструктур свідомості В.Нікітіна; зазначені критерії оцінки якості демонстрації дитиною основних емоцій; представлено методи вивчення уявлень старших дошкільників про емоційні стани інших людей; охарактеризовано особливості та рівні розуміння дитиною невербальної поведінки інших людей та самовираження дитини через міміку та пантоміму; обґрунтовано важливість розвитку виразних рухів в контексті формування особистості дитини; ефективними методами сприяння розвитку здатності дитини до невербальної експресії визначено танцювально-ігрові; обґрунтовано основні принципи проведення танцювально-ігрової програми психологічної підтримки формування особистості дитини старшого дошкільного віку, такі як безоцінне ставлення щодо виконаних рухів, робота в контексті зрозумілих для дитини реалій повсякденного життя, демократичність, активна рухова діяльність дорослого, залучення батьків, зв'язок вербального та рухового самовираження.

Ключові слова: невербальна експресія, виразні рухи, образ "Я", дитина дошкільного віку, емоції.

Сущинская Т.С. Особенности невербальной экспрессии детей старшего дошкольного возраста

В статье раскрыта актуальность исследования невербальной экспрессии ребенка старшего дошкольного возраста; указано, что пантомима и жесты у маленьких детей являются более совершенным средством общения, чем речь; определена связь между способностью к невербальной экспрессии и развитием образа "Я" ребенка; проанализированы особенности формирования выразительных движений ребенка; способность ребенка адекватно выражать свое внутреннее состояние представлена как одно из условий развития личности и формирования межличностных взаимоотношений; раскрыт метод исследования особенностей невербальной экспрессии ребенка старшего дошкольного возраста на основе пластикодраматической модели исследования подструктур сознания В.Никитина; определены критерии оценки качества демонстрации ребенком основных эмоций; представлены методы изучения представлений старших дошкольников о эмоциональных состояниях других людей; охарактеризованы особенности и уровни понимания ребенком невербального поведения других людей и самовыражения ребенка через мимику и пантомиму; обоснована необходимость развития выразительных движений в контексте формирования личности ребенка; эффективными методами содействия развитию способности ребенка к невербальной экспрессии определены танцевально-игровые; обоснованы основные принципы проведения танцевально-игровой программы психологической поддержки формирования личности ребенка старшего дошкольного возраста, такие как безоценочное отношение к выполненным движениям, работа в контексте понятных для ребенка реалій повседневной жизни, демократичность, активная двигательная деятельность взрослого, привлечение родителей, связь вербального и двигательного самовыражения.

Ключевые слова: невербальная экспрессия, выразительные движения, образ "Я", ребенок дошкольного возраста, эмоции.

Peculiarities of a nonverbal expression of the preschool age children

The article reveals the relevance of the study of a nonverbal expression of a preschool age child; it is specified that a pantomime and the gestures of the little children are more perfect ways of the communication than a speech; the presence of the link between the ability for a nonverbal expression and the development of the image "I" of a child was specified; the peculiarities of the formation of the expressive movements of the child were defined; the child's ability to adequately express his inner state is represented as one of the conditions for the development of a personality and for the formation of the interpersonal relations; the research method of a nonverbal expression of a preschool age child on the basis of the plastic and dramatic research model of the substructures of a consciousness of V.Nikitin was revealed; the criteria for assessing the quality of the demonstration of the basic emotions by a child were specified; the methods for the study of the representations of the preschool age children about the emotional state of the other people were presented; the peculiarities of a understanding by child nonverbal behavior of other people and self-expression of a child through body language and pantomime were characterized; the importance of the development of the expressive movements in the context of a formation of the personality of the child was justified; dance and play methods were defined as the effective methods of a promotion of the development of the child's ability to a nonverbal expression; the basic principles of the holding of a dance and play program of a psychological support of the formation of a preschool age child's personality such as a indifferent attitude regarding the executed movements, a work in the context of the understandable for the child the realities of the everyday life, a democracy, an active movement activity of an adult, an involvement of the parents, a relation of a

verbal and movement self-expression were justified.

Key words: nonverbal expression, expressive movement, self-expression, preschool age child, body language, pantomime, emotions.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2013 р.

Статтю прийнято до друку 10.11. 2013 р.

Рецензент: д.психол.н., проф.Д.І.Шульженко

УДК 177:41.020

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВКЛЮЧЕННЯ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ ДО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Шульженко О.Є.,
Сайко Х.Я.

Проблема інклюзивного навчання та виховання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах стала предметом вивчення вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів, серед яких В.Синьов, В.Бондар, Д. Шульженко, К. Островська, Л.Дробот, В.Засенко, Т.Ілляшенко, А.Колупаєва, Т.Скрипник, Н.Стадненко, О.Таранченко. Компетентність педагогів, які працюють з дітьми із психофізіологічними порушеннями вивчали такі вчені як: М.М. Малофєєв, Н.М. Назарова, С.П. Миронова та ін.

Інклюзивне навчання (інклюзія – inclusion (англ.) – включення), передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [3, с. 272]. Сучасна соціально-педагогічна наука послуговується терміном «інклюзія» для опису процесу включення дітей з обмеженими функціональними можливостями до загальноосвітнього простору. Інклюзія це належність до суспільства, оскільки всі зацікавлені сторони мають активно долучатися до участі для отримання бажаного результату.

Актуальність питання підкреслюється прийняттям в Україні відповідних нормативно-правових документів: наказу МОН України від 11.09.2009р. № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки», розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.12.2009р. № 1482 «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012р., проекту «Концепції розвитку інклюзивної освіти (2009р.)», постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.2011р. №872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах».

Метою введення інклюзивної освіти є формування нової філософії ставлення до дітей з особливостями психофізичного розвитку, забезпечення конституційних прав і державних гарантій на здобуття якісної освіти, здійснення комплексної реабілітації цієї групи дітей, набуття побутових та соціальних навичок, розвиток їхніх здібностей.

Однією із інноваційних форм навчання дітей з особливостями розвитку визнана в багатьох країнах світу інклюзивна освіта, яка забезпечує право кожної дитини навчатися в загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов. В Україні ідеї інклюзивної освіти одержали підтримку завдяки ініціативі громадських недержавних організацій та батьків таких дітей. Сьогодні важливим є усвідомлення того, що всі діти, незалежно від стану їхнього здоров'я та фізіологічних особливостей можуть і хочуть мати рівний доступ до якісної освіти, а особливо до звичайного, повноцінного людського спілкування. Визнання цих важливих аспектів є наріжним каменем становлення гуманістичної педагогіки.

Інклюзивне навчання, за визначенням В. І. Бондаря, – це процес і результат включення дітей з особливостями психофізичного розвитку та дітей, які не мають таких порушень до навчання в одному класі загальноосвітньої школи. Відповідно до потреб і можливості кожної дитини учитель інклюзивного класу за участі другого фахівця (корекційного педагога) забезпечує гарантовану підтримку тих, хто цього потребує, здійснює особистісно-орієнтований підхід до організації їхньої навчальної діяльності. В основі такої інклюзії лежать принципи, які виключають будь-яку дискримінацію дітей, забезпечують однакове ставлення до всіх людей, створюють спеціальні умови для дітей, що мають особливі освітні потреби [2]. Ці принципи спрямовані на підтримку таких дітей у навчанні і досягненні успіху, що дасть їм шанси і можливість для кращого життя. Інклюзивна освіта – процес розвитку загальної освіти, який має на увазі доступність навчання для всіх, у т.ч. й дітей з особливими потребами.